

МОНІТОРИНГ ЗАЙНЯТОСТІ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЕЛА У НЕФОРМАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

М.А. КОРОТЄВ, к.е.н., доцент
Уманський національний університет садівництва

Проведено оцінку та встановлено особливості зайнятості трудового потенціалу сільських територій у неформальному секторі економіки. Визначено основні напрями формування продуктивної зайнятості сільського населення України.

Кризові процеси у функціонуванні господарського механізму та системі управління економікою внаслідок яких різко зменшились обсяги виробництва та споживання продукції і послуг всіх галузей і, відповідно, знизився попит на робочу силу, призвели до зменшення рівня зайнятості населення за рахунок скорочення працюючих за наймом. Найбільші обсяги вивільнення робочої сили у сільській місцевості відбулися за рахунок скорочення працівників сільськогосподарських підприємств. Це викликало зростання безробіття у всіх його формах, хоча сучасний рівень фіксації не відображає справжніх розмірів даного явища. Багато селян, які опинились без роботи, не звертаються до служби зайнятості через відсутність перспектив отримати роботу в сільській місцевості, низького рівня допомоги по безробіттю, складності у постановці на облік та необхідності частоті перереєстрації, що пов'язано з затратами часу та коштів в умовах віддаленості відповідних органів. Основна частина селян, вивільнених з аграрних та інших підприємств і організацій, вимушено поповнює групу зайнятих у неформальному секторі економіки.

Дослідженню теоретико-методологічних та прикладних аспектів проблеми підвищення зайнятості трудового потенціалу села присвячено праці видатних вчених економістів: С.І. Бандур, О.А. Бугуцького, О.А. Грішної, В.С. Дієсперова, О.І. Здоровцова, Е.М. Лібанової, В.В. Онікієнка та інших. Разом з тим, суттєве поширення зайнятості трудового потенціалу села в неформальному секторі економіки, вимагає ґрунтовних наукових досліджень цієї складної соціально-економічної проблеми та розробки напрямів забезпечення продуктивної зайнятості населення сільських територій.

Метою статті є оцінка рівня зайнятості трудового потенціалу села в неформальному секторі економіки та обґрунтування напрямів її легалізації.

Методика досліджень. В процесі досліджень використовувались наступні методи: абстрактно-логічний, економіко-статистичний та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок звуження сфери прикладання праці, відсутності альтернатив працевлаштування у сільській місцевості та низького рівня доходів, зайнятість у неформальному секторі економіки перетворилася на єдину сферу прикладання праці та єдине джерело засобів існування для значної кількості селян, вивільнених з

сільськогосподарських підприємств та інших галузей економіки. За національною методологією до зайнятих у неформальному секторі включаються всі особи, які були зайняті на незареєстрованих підприємствах, що за своїм розміром (чисельністю працюючих) відносяться до сектору домашніх господарств. З урахуванням національних особливостей щодо поширення неформальних трудових відносин, критерії визначення кількості зайнятих у цьому секторі розширені за рахунок включення осіб, які працювали за усною домовленістю з роботодавцем в офіційному секторі, тобто без укладення офіційного трудового договору (контракту), що надає їм мінімальні соціальні гарантії відповідно до чинного законодавства [1]. Кількість зайнятих у даному секторі економіки у 2010 р. складала 4,6 млн. осіб, або 22,9% загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років (табл. 1).

1. Зайнятість населення України віком 15-70 років
у неформальному секторі економіки

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Всього зайнято, тис. осіб	4623,3	4661,7	4563,8	4469,9	4649,2
у тому числі за місцем проживання: міське населення	1319,4	1319,8	1423,3	1450,2	1564,0
сільське населення	3303,9	3341,9	3140,5	3019,7	3085,2
Рівень зайнятості у неформальному секторі економіки – всього, %	22,3	22,3	21,8	22,1	22,9
у тому числі за місцем проживання: міське населення	9,3	9,2	9,9	10,6	11,3
сільське населення	50,5	50,7	47,9	46,4	47,7

Найбільшого поширення зайнятості у неформальному секторі економіки набула у сільській місцевості. Вона є основною сферою прикладання праці для кожної другої особи з числа зайнятих сільських жителів України. Із загостренням ситуації на сільському ринку праці неформальний сектор економіки, за відносно короткий період часу акумулював значну частину трудового потенціалу сільської місцевості, виступаючи на ньому у ролі фактора, що в деякій мірі знижує рівень соціальної напруги. Соціальна спрямованість даного сегменту зайнятості проявляється у пом'якшенні негативного впливу на сільських жителів безробіття та гарантуванні їм можливостей отримати джерела засобів необхідних для виживання.

Найвищий рівень зайнятості у неформальному секторі економіки в сільській місцевості України спостерігається серед молоді, осіб передпенсійного та пенсійного віку (табл. 2). Це пов'язано з тим, що роботодавці зацікавлені у працівниках, які перебувають у найбільш продуктивному віці, мають високий рівень освіти, практичного досвіду та кваліфікації і здатні до ефективної праці. Найбільші труднощі у працевлаштуванні на офіційному ринку праці мають особи з низьким рівнем конкурентоспроможності, освіти і кваліфікації. Саме даний контингент населення вимушено поповнює когорту зайнятих у неформальному секторі економіки.

2. Рівень зайнятості сільського населення України у неформальному секторі економіки за віковими групами до загальної кількості зайнятого населення відповідної вікової групи, у %

Вікова група, років	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
15–24	62,9	61,0	56,4	54,4	58,3
25–29	43,8	43,3	40,1	38,9	40,4
30–39	37,6	38,2	36,2	37,9	38,4
40–49	37,4	39,1	35,7	34,2	36,4
50–59	52,3	52,9	51,7	48,7	47,7
60–70	96,7	96,2	94,3	92,9	91,7

Населення сільських територій з низьким рівнем освіти характеризується найвищим ступенем участі у неформальному секторі економіки. Від загальної кількості зайнятих осіб, які взагалі не мають або мають початкову загальну освіту у ньому задіяні понад 90%, осіб з базовою загальною середньою освітою – понад 70% (табл. 3). У групах сільського населення з вищим рівнем освіти спостерігається зниження ступеня зайнятості у неформальному секторі економіки. Найменше значення даного показника серед зайнятих, що мають повну вищу освіту – близько 20%.

3. Рівень участі сільського населення, зайнятого у неформальному секторі економіки за рівнем освіти до зайнятого населення відповідного рівня освіти, %

Рівень освіти	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Повна вища	22,5	21,6	17,6	15,8	17,7
Базова вища	34,5	32,4	28,4	23,7	31,3
Неповна вища	35,0	34,0	30,6	28,6	30,1
Повна загальна середня	51,2	52,0	49,7	49,3	50,9
Базова загальна середня	68,3	71,2	71,0	70,6	71,3
Початкова загальна або не мають освіти	93,3	93,5	91,8	93,9	96,1

Таким чином, неформальна зайнятість, в умовах відсутності альтернатив працевлаштування для найменш конкурентоздатної частини сільського трудового потенціалу, стала єдиною можливістю одержання доходу та забезпечення засобами до існування.

Домінуючою частиною неформального сектора економіки України є зайнятість у сільському господарстві, що реалізується у формі ведення особистого селянського господарства. У 2010 р. у ньому було зосереджено 65,2% всіх неформально зайнятих, або понад 70% усіх осіб зайнятих у сільському господарстві (табл. 4). Слід відзначити, що особисті підсобні господарства паралельно з зайнятістю за основним місцем роботи велися практично кожною родиною, що мешкала у сільській місцевості. Вони були

4. Зайнятість населення віком 15-70 років у неформальному секторі економіки України за видами економічної діяльності

Показник	2006 р.	2008 р.	2010 р.
Всього, тис. осіб	4623,3	4563,8	4649,2
у т.ч. за видами економічної діяльності, у %			
сільське господарство	71,6	65,7	65,2
будівництво	7,7	12,1	12,3
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	11,8	12,8	13,4
діяльність транспорту та зв'язку	1,2	1,5	1,8
інші види економічної діяльності	7,7	7,9	7,3

сферою вторинної зайнятості і забезпечували населення необхідними продуктами харчування та виступали у ролі додаткового джерела отримання доходу. В умовах зниження життєвого рівня та зубожіння значної частини сільського населення роль особистих селянських господарств у забезпеченні додаткових доходів значно зростає. Для значної кількості селян зайнятість в особистих селянських господарствах із вторинної перетворилася на єдину сферу прикладання праці та єдине джерело засобів існування. Доходи від такої зайнятості одержуються двома способами: самозабезпечення продуктами харчування звільняє сільських жителів від необхідності купувати їх на стороні, та реалізуючи частину виробленої продукції власник особистого селянського господарства може придбати інші необхідні йому товари і послуги. У структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств від особистого підсобного господарства у 2010 р. було одержано 23,8% усіх доходів [3].

Незважаючи на стрімке зростання чисельності населення, для якого єдиною сферою прикладання праці стало ведення особистого селянського господарства, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в даних господарствах суттєво не зросли, а значне збільшення її питомої ваги у складі валової продукції, зумовлене в першу чергу обвальним згортанням виробництва у сільськогосподарських підприємствах (табл. 5).

Це пов'язано з тим, що можливості особистих селянських господарств, стосовно істотного розширення обсягів аграрного виробництва, суттєво обмежені, і в сучасних умовах вони практично вичерпані. Поряд із звуженням ємності споживчого ринку через низький рівень платоспроможного попиту населення, одним із головних обмежуючих чинників збільшення виробництва в особистих селянських господарствах є те, що вони ґрунтуються на застосуванні переважно ручної праці з низьким рівнем механізації виробничих процесів. В той же час, як відмічав ще О.В. Чайнов сільська родина збільшує затрати праці заради задоволення власних потреб доти, доки суб'єктивна оцінка важкості додаткових зусиль ще врівноважується корисністю вироблених ними цінностей. Саме у цій точці природної рівноваги зусиль припиниться нарощування виробництва, оскільки будь-яка подальша праця буде суб'єктивно не вигідною [5].

5. Виробництво валової продукції сільського господарства у господарствах населення України (у порівнянних цінах 2005 року)

Показник	1990 р.	2000 р.	2006 р.	2008 р.	2010 р.
Виробництво валової продукції у господарствах населення – всього, млн. грн.	44575,8	51411,4	57886,4	56112,5	55387,0
у тому числі: продукція рослинництва	16645,9	25752,6	31708,8	32763,0	32233,7
продукція тваринництва	27929,9	25658,8	26177,6	23349,5	23153,3
Частка господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства – всього, %	30,6	66,0	61,0	54,0	55,1
у тому числі: продукції рослинництва	25,0	59,1	57,7	50,5	54,9
продукції тваринництва	35,2	74,8	65,5	59,7	55,3

Тому, як цілком справедливо відзначають Е. Лібанова та А. Бандур, „позитивні наслідки самозайнятості проявляються, головним чином, у соціальній сфері – за допомогою самозайнятості можна вирішувати проблему безробіття, але принципово не можна вирішити проблему економічного зростання” [6, С. 5].

На це вказує і світовий досвід – поширення самозайнятості характерне для етапів економічної кризи і неможливості працевлаштування в інших секторах економіки, а після періоду економічного пожвавлення самозайнятість поступово переходить у мікропідприємництво, або у найману працю. При появі можливостей альтернативного прикладання праці і підвищенні реальних доходів зайнятість населення в особистих селянських господарствах буде зменшуватись, а при достатньо високій доходності в інших сферах може бути зведена до мінімуму, як в розвинутих країнах з ринковою економікою, де вторинної зайнятості по виробництву сільськогосподарської продукції практично немає [6].

Можливості формування продуктивної зайнятості трудового потенціалу в сільській місцевості значною мірою визначаються параметрами розвитку аграрного сектора економіки. Нагальна необхідність економічного зростання у ньому пов'язується з стратегічною потребою нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції до рівня, при якому гарантувалася б продовольча безпека держави. Стратегічним напрямом має стати інноваційний розвиток великого товарного аграрного виробництва з раціональним поєднанням рослинницьких і тваринницьких галузей, орієнтація на виробництво екологічно чистої органічної продукції.

Важливим напрямом забезпечення продуктивної зайнятості населення сільських територій є її диверсифікація та стимулювання розвитку у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності, як альтернативи аграрній зайнятості. Серед даних заходів пріоритетними слід вважати розміщення у сільській місцевості промислових підприємств із переробки

сільськогосподарської продукції, виробництва біопалива, розвиток відповідної виробничої та комерційної інфраструктури, обслуговуючих і агросервісних підприємств. Це забезпечить не лише створення нових робочих місць, але й сприятиме підвищенню ефективності та конкурентоздатності вітчизняного агропромислового виробництва.

Вагомим джерелом для розвитку несільськогосподарської зайнятості є необхідність кардинального поліпшення умов проживання на селі, відродження соціальної інфраструктури сільських територій (освіти, медицини, електро-, водо- і газопостачання, зв'язку, торгівлі, комунальних послуг, транспортного сполучення тощо), розвиток малого і середнього бізнесу у сфері зеленого туризму, створення системи послуг, зокрема ресторанного, готельного бізнесу, місцевих народних промислів.

Пропоновані напрями сприятимуть продуктивній зайнятості сільського населення, підвищенню рівня його матеріального добробуту і покращенню соціальних стандартів життя, а також дозволять забезпечити економічне зростання та підвищити інвестиційну привабливість сільських територій.

Висновки. Результати проведених досліджень дозволяють зробити висновок про те, що зайнятість у неформальному секторі економіки є основною сферою прикладання праці для кожної другої особи з числа зайнятих сільських жителів України. Неформальний сектор економіки, за відносно короткий період часу акумулював значну частину трудового потенціалу сільської місцевості, виступаючи на ньому у ролі фактора, що в деякій мірі знижує рівень соціальної напруги. Найвищим рівнем участі у неформальному секторі економіки характеризуються особи з низьким рівнем освіти, кваліфікації та конкурентоспроможності на сільському ринку праці. Стратегічними напрямами забезпечення продуктивної зайнятості населення сільських територій визначено відродження великотоварного аграрного виробництва на інноваційній основі, виробництво органічної продукції, стимулювання розвитку у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності, розвиток виробничої, комерційної та соціальної інфраструктури сільських територій, поширення малого і середнього бізнесу у сфері зеленого туризму, ресторанного, готельного бізнесу, місцевих народних промислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічна активність населення України 2010: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Відп. за випуск І.В. Сенік. – К., 2011. – 208 с.
2. Праця України у 2010 році: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Відп. за випуск І.В. Сенік. – К., 2011. – 324 с.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Відп. за випуск І.І.Осипова. – К., 2011. – 368 с.
4. Сільське господарство України 2010: Статистичний збірник / Державна

служба статистики України. За ред. Ю.М. Остапчука. – К., 2011. – 384 с.

5. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды. / А.В. Чаянов. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.

6. Лібанова Е. Незареєстрована зайнятість в Україні: формування й можливості державного регулювання / Е. Лібанова, С. Бандур. // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 4. – С. 3-8.

Коротеев Н.А. Мониторинг занятости трудового потенциала села в неформальном секторе экономики

Проведены исследования занятости в неформальном секторе экономики. Установлено, что данный сектор – основная сфера приложения труда для каждого второго из числа занятых сельских жителей Украины. Определено, что основную часть занятых в неформальном секторе экономики составляют люди с низким уровнем образования, квалификации и конкурентоспособности на сельском рынке труда. Предложены стратегические направления обеспечения продуктивной занятости населения сельских территорий.

Koroteyev M.A. Monitoring of the employment of rural labor potential in the informal sector of economy

The research of the employment in the informal sector of economy was conducted. It was maintained that this sector is the main area of employment for every second of the number of employed rural population of Ukraine. It was determined that the bulk of employment in the informal sector of economy is composed of people with low education, skills and competitiveness in the agricultural labor market. The strategic directions of ensuring of productive employment in rural areas were suggested.